

L'ESPAI INTERIOR DEL TEMPLE CATALÀ TRADICIONAL

per RAFAEL M. BOFILL

Amb ben poques excepcions, tot allò que podríem anomenar arquitectura genuïnament catalana es caracteritza per un fons conceptual on, per damunt de qualsevol altre criteri, pesa un racionalisme funcional i constructivista: els elements integrants hi són els necessaris, hi són evidents, i llur resultat, l'edifici, hi queda molt adequat a la missió que té.

Aquest racionalisme de fons, deduïble per una observació mínimament científica, es manifesta d'una manera immediata —fins i tot a un observador més o menys superficial, doncs—, mitjançant dues impressions bàsiques: austeritat, per la simplificació de l'embolcall arquitectònic, i unitat d'espai, deguda a la simplicitat de l'àmbit.

La combinació d'aquesta doble senzillesa funcional, la del continent i la del contingut,¹ provoca una tercera impressió, bé que en aquest cas ja no tan immediatament perceptible: modernitat.

Tant la simplificació de l'embolcall arquitectònic com la simplicitat de l'àmbit que aquesta «capsa» limita s'obtenen per una encertada amalgama de recursos diversos. En el cas de l'embolcall, l'arquitecte català sol recórrer a superfícies murals nues i ben manifestes, suports exteriors de formes ben simples, zones decoratives reduïdes i escasses, i un ús

1. La finalitat essencial de l'arquitectura és la creació d'un espai artificial; això distingeix substancialment l'activitat creadora arquitectònica de les altres categories de la creació estètica: l'objectiu de la pintura és el color; també humanament provocat, i el de l'escultura, el volum, assolit així mateix artificialment, i el so, el de la música, etc. Aquests conceptes color, volum, so, esdevenen art no sols quan hom els usa per a reproduir la natura imitant-ne, com sigui, les formes que presenta a la percepció immediata dels nostres sentits; pensar altrament fóra negar categoria artística a l'art no imitatiu, i això afectaria no sols autors com els avantguardistes russos, per exemple, sinó fins i tot les fugues de Bach o la mateixa arquitectura, que ben poques vegades pretén «calcar» la naturalesa. Al costat de les essències creadores, però, hi ha en qualsevol art la substància constitutiva, els mitjans destinats a assolir-les; així, doncs, l'arquitectura «fa» espai, però «és feta» d'allò que el determina, de la condició sine qua non formulada en la ciència einsteiniana per a l'existència de qualsevol espai: l'embolcall, la «capsa» que, limitant-lo, el crea.

predominant dels sistemes de cobriment més senzills. Tanmateix, res d'això no ens interessa ara, almenys de manera essencial, en un context litúrgic; perquè si el temple és un element de la litúrgia cristiana tant com puguin ésser-ho, per exemple, el cant gregorià, l'ofici diví o els ritus sacramentals, ho és fonamentalment pel lloc que la «capsa» determina, l'espai sagrat, on, més o menys eficaç segons que ho sigui la realitat física, té lloc preferentment «la participació activa i plena de tot el poble cristià... exigida per la mateixa naturalesa de la litúrgia»: *Valde cupit Mater Ecclesia ut fidelis universi ad plenam illam, consciam atque actuosam liturgiarum celebrationum participationem ducantur, quae ab ipsius Liturgiae natura postulat... Quae totius populi plena et actiosa participatio, in instauranda et fovenda sacra Liturgia, summopere est attendenda: est enim primus, isque necessarius fons, e quo spiritum vere christianum fideles hauriant...*² *In aedificandis vero sacris aedibus, diligenter curetur ut ad liturgicas actiones exsequendas et ad fidelium actuosam participationem obtinendam idoneae sint.*³ L'expressió *actiosa participatio* es repeteix més enllà d'una dotzena de vegades al llarg d'aquesta Constitució sobre Sagrada Litúrgia, l'únic document dels presentats al darrer Concili Vaticà acceptat i promulgat sense esmenes substancials després d'una discussió ben matinerà i una votació on els *placet* foren 2.162 i els *non placet* només 46.⁴

Aquesta introducció a l'article pròpiament tal no pretén de cap manera veure en l'arquitectura catalana precedències conscients, raonades i ben antigues referides al tractament de l'espai interior, el protagonista de l'obra arquitectònica, segons B. Zevi.⁵ Poques vegades, i sobretot en èpoques encara força remotes, actua l'home d'acord amb el pensament de les generacions futures, que normalment no pot endevinar. A Catalunya, però, i segurament per una afortunada conjunció de causes que de manera recurrent esmento prou sovint en qualsevol text on intenti una explicació circumstancial de les formes culturals catalanes⁶ —medi natural, evolució històrica, relacions exteriors, estructura social, etc.—, solen predominar criteris de funcionalitat, les formes essencials que en deriven i l'escassa mutabilitat pròpia d'unes característiques com aquestes, acusadament objectives, ben eclèctiques, poc afectades per les mo-

2. *Constitutio de Sacra Liturgia (Sacrosanctum Concilium, 4.12.1963)*, núm. 14.

3. *Id.*, núm. 124. Vg. també el núm. 90 de la *Instructio ad executionem Constitutionis de Sacra Liturgia recte ordinandam* (26.9.1964).

4. Vg. la introducció del pare Congar i el comentari del pare Gy dins el recull *La liturgie après Vatican II*, París, 1967.

5. Vg., en relació amb el protagonisme de l'espai interior, el text d'aquest autor *Architettura in nuce*, Venècia - Roma, 1960, i el de S. GIEDION *Space, Time and Architecture*, Harvard - Oxford, 1941.

6. Vg. *Aportacions a la interpretació social de l'art català*, Barcelona 1985; *L'arquitectura nacional de Catalunya. La menystinguda personalitat de l'arquitectura catalana gòtica*, Barcelona 1998; «L'església catalana gòtica de nau única i la seva actualitat», a *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, II (1983), p. 145 i s.; «Els temples catalans gòtics i el simbolisme de la Jerusalem celestial», a *íd.*, III (1984), p. 91 i s.

des canviants, i, pel pes del racionalisme que tot això traspua, tendents al binomi aparentment paradoxal tradicionalisme-avantguardisme. En el cas concret del culte cristià i del seu caràcter essencialment comunitari, condicionant de la configuració d'un edifici com el temple, que a la vegada el condiciona, aquest ancoratge en la genuïnitat de les etapes pretèrites ha afavorit singularment al llarg de la història de la litúrgia la idoneïtat formal d'aquest gènere arquitectònic català, veritablement tradicional, i, d'una manera específica, la seva adaptabilitat a les normes de la Constitució sobre la Sagrada Litúrgia i de la Instrucció que en precisa el compliment: renovellar equival a rejuenir, i si és lògic que tota renovació sigui en principi un retorn als temps i les pràctiques anteriors a la decadència pròpia d'un envelliment no és tampoc res d'estrany que la simplicitat secular de les formes catalanes, allò que alguna vegada, i referint-ho precisament a la litúrgia, he denominat «la solemnitat de la senzillesa», les hagi apropiat força a un desideràtum objectiu.⁷

Tot això, perfectament aplicable a uns segles tan allunyats de nosaltres com els de l'edat mitjana, els del naixement i la consolidació de la nostra personalitat cultural, segueix essent-ho als temps moderns i coetanis. En primer lloc, perquè l'arquitectura, com totes les manifestacions humanes d'aquestes èpoques més properes, i malgrat les extravagàncies d'alguns barrocs nacionals, viu essencialment de la renascuda racionalitat de la tradició arquitectònica romana, prou entesa en bastiments assemblearis; d'altra banda, però, el gust de Catalunya per uns sistemes tradicionals propis suficientment adequats al seu caràcter pragmàtic l'aferra a les consecucions de la seva arquitectura gòtica nacional,⁸ que per l'avantguardisme intrínsec a tot plegat concorda en algun gènere formal concret amb criteris pastorals tridentins, com els que fan del temple un àmbit pensat per a la predicació, idea per ella mateixa poc ortodoxa quant a racionalitat litúrgica però, en canvi, favorable a un espai adequat a la presència participativa. Després, això no obstant, la rigorosa meticulositat cerimonial de la «missa de les rúbriques»⁹ aniria augmentant el desinterès d'un poble que ja a l'edat mitjana, per causes com el pes creixent de les cultures no mediterrànies, el progressiu desconeixement del llatí, el secretisme de certes parts de la missa i el mateix individualisme de la *devotio moderna*, havia començat a menystenir l'acte litúrgic essencial, que tampoc no degué beneficiar-se gens de la multiplicació d'altars, afavorida a Catalunya concretament per la devoció als múltiples patrons de gremis i confraries i la idoneïtat d'uns elements arquitectònics apareguts als temples gòtics i ben propicis a la instal·lació

7. Vg., endemés dels textos de la nota 6, «La premonició gaudiniana respecte als criteris litúrgics del Concili Vaticà II», a *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, IV (1990), p. 81 i s., i «Aproximació als components estilístico-socials de l'art sacre a la Catalunya de mitjan segle xx (1940-1960)», a *id.*, V (1994), p. 94 i s.
8. Vg. BOFILL, *L'arquitectura nacional de Catalunya*.
9. Expressió que designa la missa tridentina, oficialment reglamentada fins als menors detalls. Vg. H. KÜNG, *Kirche im Konzil*, Friburg (Alemanya) 1963, p. 89.

de les corresponents capelles patronals, els contraforts interiors. Sigui com es vulgui, però, la forma de l'església catalana tradicional seguiria mantenint fins als nostres mateixos dies la seva constant i premonitòria adequació a la normativa eclesiàstica.¹⁰ Finalment, una Renaixença omnicompreensiva comptaria amb grans figures incorporades ben d'hora a una altra renaixença específica, la renovació litúrgica dels segles XIX i XX, on Catalunya fou en certs aspectes fins i tot capdavantera;¹¹ aleshores, l'arquitectura religiosa, incorporada al neomedievalisme de moda i entre nosaltres inspirada prou sovint, doncs, en les formes ja essencialment litúrgiques transmeses pel *survival* gòtic al corresponent *revival*, introdueix al costat d'aquests edificis de tendència més o menys historicista esglésies noves i originals però avançades de moltes dècades a l'esperit de la *Constitutio* del 4.12.1963 i a la praxi de la *Instructio* del 26.9.1964: començava ja el tomb arquitectònic d'uns bastiments religiosos que enllà dels anys, afaïçonats per la nostàlgia paleocristiana del Noucentisme i l'aire fresc provinent del darrer Concili Vaticà i de l'Europa transalpina, a mitjan segle XX res o ben poc tindrien de l'església catalana tradicional. Res o ben poc, segons com es miri, quant a l'aspecte extern; en qualsevol cas, però, la substància arquitectònica seguia dominant-hi, litúrgicament ben indiscutible i substancial també: l'espai idoni per a la *fidelium actiosa participatio*.

La simplicitat de l'àmbit interior del temple català, aquest «contingut» gens laberíntic del «continent» arquitectònic que l'embolcalla, s'obté així mateix, i ja ho he al·ludit, per la coincidència de diverses característiques: un perímetre poc articulat, una secció transversal tendent al quadrat, la minimització o supressió dels suports i les divisions interiors, i una acusada polidireccionalitat.¹²

Cal tenir aquí molt present que nombroses vegades no pot hom referir-se a tals particularitats d'una manera específicament singular, sense recórrer a llurs relacions mútues: en definitiva, com s'esdevé en totes les coses complexes, la sensació estètica de l'art arquitectònic es fonamenta en una síntesi que l'anàlisi no ha d'oblidar mai si vol concordar amb la complexa realitat. Ho faig notar perquè, individualment considerada,

10. Vg. els textos de la nota 6 i el primer de la 7.

11. Vg. BOFILL, *Aportacions a la interpretació social de l'art català*, p. 125 i s.

12. Amb aquest mot, que no és al diccionari però em sembla prou gràfic, indico una repetició en planta de la tendència al quadrat manifestada en l'elevació dels edificis, en llur secció transversal; ben sovint, unida a la minimització o la supressió dels suports interiors, aquesta aproximació a la quadratura minva la intensitat de l'atracció longitudinal exercida pel presbiteri en els temples on altrament la llargada supera de molt l'amplada o —en plantes menys oblongues— la separació de naus mitjançant pilars freqüents i robustos converteix la central en un passadís sense desviacions laterals de l'atenció. Un altre aspecte de la polidireccionalitat és, doncs, la tendència al quadrat observada en la secció transversal dels bastiments; no referida ja, com és natural, a un pla sinó a un espai, on la relativa igualtat de les dimensions llargada i amplada s'estén a l'altura, evita així la sensació d'un eix predominant en qualsevol sentit i augmenta l'equilibri espacial de l'edifici.

alguna d'aquestes particularitats el conjunt de les quals provoca en l'observador l'esmentada impressió d'espai simple, excepcionalment unitari, no assoleix, en canvi, per ella mateixa, valors massa absoluts en comparació amb peculiaritats anàlogues de concepcions arquitectòniques no catalanes.

PERÍMETRE POC ARTICULAT

Que el predomini dels edificis amb un perímetre poc articulat es doni a l'arquitectura catalana en qualsevulla èpoques a les construccions civils no és res de remarcable. Sí ho és, però, que aquest afany de regularitat s'hi pugui observar en esglésies també, i ja des de mitjan segle x.¹³ Ben sovint, la figura determinada per la línia perimetral és d'una compactat pràcticament absoluta, i el paral·lelogram consegüent només queda alterat pels absis, un o tres, que s'obren quasi sempre de la manera més discreta possible a un dels costats menors. La llista és interminable, i em limitaré a esmentar alguns dels temples principals, per tal com els de modestes dimensions no serien aquí, per això mateix, prou significatius. Del segle XI, les catedrals d'Elna i Roda d'Isàvena i l'església monàstica de Santa Maria d'Arles; i a les següents centúries corresponen Santa Maria d'Alaó (XII), Santa Maria d'Agramunt (XII-XIII) i Sant Cugat del Vallès (XII-XIV).¹⁴ El transsepte, quan n'hi ha, no modifica gaire les coses, perquè, llevat d'alguns casos com la catedral d'Urgell i la de Lleida, és molt poc ressaltat; queda una mica més acusat —però aquí també cal dir quan n'hi ha— en els temples d'una sola nau, sobretot perquè tal cos arquitectònic transversal, per les escasses dimensions de la resta de l'edifici, hi esdevé més evident (catedral romànica de Vic, Sant Martí Sescorts, Sant Ponç de Corbera, Sant Daniel de Girona, esglésies del segle XI; del XII, Santa Maria de Covet, Sant Ruf de Lleida, Sant Pere de Camprodon, Sant Joan de les Abadesses, Santa Maria de l'Estany, Sant Benet de Bages). El tipus de testera trilobada, més aviat propi del segle XI (Sant Pere de Ponts, Sant Pere de Montgrony, Sant Joan de Fàbregues), però també amb representació el XII (Sant Nicolau de Girona, Sant Pol, a Sant Joan

13. A l'edat mitjana occidental l'evolució de les estructures culturals es caracteritza essencialment per una integració progressiva de les seves distintes formes, que, a partir d'una constitució inicial on solen dominar la fragmentació i les relacions de juxtaposició, pròpies dels temps preromànics, s'encaminen lentament cap a l'organicitat i les relacions d'integració característiques de l'època gòtica. Aquest procés es dona en qualsevulla de les manifestacions de la cultura, i, naturalment, no en queda al marge l'art arquitectònic. Per això faig ressaltar ara la singularitat d'uns temples on predomina també la planta compacta precisament durant el període al llarg del qual aquest gènere d'edifici, sobretot, solia presentar ben sovint fora de Catalunya, per causa d'una disposició pròpia de l'etapa evolutiva cultural coetània, una organització més aviat poc unitària. Vg. també el paràgraf final del present article (p. 162).
14. Quant a aquesta tendència al perímetre compacte, representada primordialment pels temples de planta basilical i els de nau única, vg. E. JUNYENT, *Catalogne romane*, vol. II, Sainte-Marie de la Pierre-qui-vire 1961, p. 16 i s.

de les Abadesses), no articula massa el perímetre i, endemés, afecta amb ben pocs exemplars la norma general de la regularitat pràcticament absoluta.

L'arquitectura gòtica, quasi arreu caracteritzada per l'absorció dels cossos d'edifici fins aleshores acusadament ressaltats en planta —absis laterals, absidioles,¹⁵ transseptes—, en aquest aspecte no podia deixar de tenir a les terres catalanes no sols una bona acollida sinó fins i tot les màximes execucions. Ben al marge d'una certa conculcació més o menys perceptible durant la segona meitat del segle XII i al llarg del següent —temples cistercencs de Poblet, Santes Creus i Vallbona de les Monges, catedrals «transitives» de Tarragona i Lleida, ressò del barroquisme romànic o de la incomprensió cistercenca del gòtic—, els arquitectes catalans del nou estil, coincidents ja per tradició amb un dels criteris que hi tendeixen a la unitat de l'edifici, el segueixen d'una manera sobreabundant, que per a no allargar excessivament les coses força a esmentar més aviat les excepcions, ben poques, certament, i molt explicables: testeres de temples catedralicis, que per això mateix segueixen més o menys de prop la disposició frànica¹⁶ (Girona, Barcelona, València), o poc típiques per variacions de pla (catedrals de Mallorca i Perpinyà, Santa Maria de Castelló d'Empúries, Sant Francesc de Ciutat de Mallorca).

No cal parlar altrament quant a esglésies catalanes pertanyents als temps moderns i coetanis. L'arrelament de l'arquitectura gòtica, sistema que a Catalunya sol deixar almenys la meitat inferior dels robustos contraforts a la part interna dels murs rectilinis que tanquen lateralment el temple, en perpetua la regularitat del perímetre.

SECCIÓ TRANSVERSAL TENDENT AL QUADRAT

El gust català per la secció transversal pròxima al quadrat —típica proporcionalitat romano-mediterrània— transposa a l'elevació del temple l'afany de regularitat que hi predomina en planta. Per això el trobem ja molt d'hora també, el mateix segle X almenys, en l'abundància d'esglésies on fins i tot en els casos de tres naus s'usa per a tot l'edifici una coberta única, de doble vessant i escassa inclinació, com ho permeten d'altra banda el clima i la llum suficient —obtinguda, gràcies a la insolació, només amb les modestes obertures dels murs, sense necessitat d'elevant

15. Aquest és un dels termes que més confusament utilitzen els autors; jo l'aplico als petits absis disposats radialment entorn del principal, i anomeno «absis laterals» aquells cossos absidals secundaris disposats segons un eix de simetria paral·lel al de l'edifici. En els casos que no coincideixen amb cap d'aquests dos tipus dono una descripció suficientment explícita.
16. Adjectiu gentilici de «Frància», nom de l'Île-de-France. Vg. F. W. PUTZGER, *Historischer Weltatlas*, Berlín / Bielefeld, 1961, p. 42 i s.; P. BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle: croissance et mutations d'une société*, vol. I, Tolosa, 1975, p. 326; H. SEDLMAYR, *Die Entstehung der Kathedrale*, Graz, 1976, p. 513 i s.; K. J. CONANT, *Carolingian and Romanesque Architecture 800 to 1200*, Harmondsworth, 1978, p. 15.

la nau central per a obrir-n'hi unes altres que la il·luminin directament; si la presència de tres naus no afecta l'esmentada norma, quasi general, o només ho fa lleument, és, doncs, perquè en tals casos la central sobrepuja ben poc les laterals, tendència a l'homogeneïtat sovint accentuada per l'ús de voltes de quadrant a les naus dels costats i mai no assolida, com passa al romànic foraster, hispànic o no, mitjançant l'element de compartimentació que són les tribunes. Aquí també, per la generalització d'aquest afany unitari, que perdura al llarg de tot el romànic, resulta més còmode i evident citar algunes excepcions, com Sant Vicenç de Cardona (segle XI) o la catedral d'Urgell (segle XII), entre les quals no incloc les esglésies amb cimbori, perquè aquest element representa una alteració només parcial de la norma: verticalitza tan sols una part de l'edifici i afecta primordialment temples del primer romànic (Sant Vicenç de Cardona, Sant Ponç de Corbera, Sant Pere de Ponts, Sant Jaume de Frontanyà, Sant Cugat de Salou, Santa Maria de Gualter, Sant Miquel de Cruïlles, Sant Llorenç del Munt), que en general, quan són de tres naus, mantenen, quant a la resta del bastiment, la tendència igualitària esmentada.

Com en el predomini dels perímetres poc articulats, l'evolució vers l'organicitat de l'edifici, que aquesta major freqüència de conculcacions pròpia precisament del segle XI indica, també sofreix aquí, al final del període romànic i durant l'etapa transitòria que s'obrirà a l'equilibri dimensional del gòtic arquitectònic català, una interrupció, protagonitzada també en aquest cas pels temples del Císter (Poblet, Santes Creus, Vallbona) i les catedrals del segle XIII (Lleida, Tarragona, València) —però així mateix per Sant Cugat del Vallès—, on, possiblement a causa de la complexitat de l'últim romànic i la incomprensió cistercenca del nou estil,¹⁷ retornen els cimboris evidents, i, segurament per l'impuls ascensional de la nova arquitectura, la nau central vol desvincular-se de les que té als costats.

A les terres catalanes, el nou sistema arquitectònic reprendrà la tendència a una secció transversal de l'edifici pròxima al quadrat, no tant per la reducció de les diferències d'altura entre les naus com per l'adopció quasi sistemàtica, i àdhuc en grans bastiments, d'un espai interior absolutament unitari, l'església gòtica de nau única, sovint amb contraforts interiors i capelles que s'hi allotgen. A més, però, d'aquesta solució, on l'espai assoleix la màxima unitat, els temples gòtics de tres naus solen adoptar a Catalunya i als territoris influïts per la cultura catalana una disposició més o menys pròxima a la del romànic quant a la interrelació d'altures; així s'esdevé a les catedrals de Barcelona i Tortosa, a l'església barcelonina de Santa Maria del Mar, a Santa Maria de Caste-

17. Vg. la meua tesi de doctorat, *El pretès goticisme dels temples cistercencs anteriors al segle XIII*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1975, encara inèdita; n'hi ha un resum publicat per aquesta Universitat el 1981, en general suficient però amb el títol greument i repetida equivocacat (coberta i pp. 1,3).

lló d'Empúries i a Santa Maria de Cervera. Entre les conculcacions (zona absidal de la seu gironina, catedrals de València i Ciutat de Mallorca, parròquia de Santa Eulàlia, a aquesta darrera població), n'hi ha prou que poden ésser-ho per l'aferrament al patró fràncic (vg. nota 16) propi dels temples catedralicis; ni en aquests casos, però, la diferència d'altures entre les naus laterals i la central no arriba, de bon tros, a la relació que en aquest mateix aspecte solen manifestar les catedrals frànquiques de tres naus: com a mínim, 1:2, i ben sovint encara més.

Sens dubte, en llur tendència innegable vers la secció transversal pròxima al quadrat, tan diferent de la més o menys triangular que predomina a l'Occident coetani, les esglésies catalanes gòtiques de tres naus no assoleixen els valors pràcticament absoluts de moltes *Hallenkirchen*,¹⁸ on les tres altures són rigorosament iguals, o quasi; com he dit abans, però, l'aportació procedent d'algunes de les altres peculiaritats que ajuden a configurar l'àmbit arquitectònic —l'espai interior— ho compensa amb escreix, i dóna un resultat de conjunt francament favorable, quant a unitat, als temples catalans, com es veurà més endavant.

També en aquest aspecte, les esglésies posttridentines de Catalunya solen mantenir la «quadratura» fins als nostres mateixos dies; així havia d'ésser en bona lògica si tenim en compte l'existència, amb molta anterioritat a Trento, d'un tipus català de temple omnipresent pel seu eclecticisme, que endemés n'ha fet tan fàcil l'adaptació dels exemplars medievals a les consideracions de la *Constitutio* del 4.12.1963 i a les normes de la *Instructio* del 26.9.1964.¹⁹

MINIMITZACIÓ O SUPRESSIÓ DELS SUPORTS I LES DIVISIONS INTERIORS

La necessitat de l'esmentada relació mútua de tots els elements que afaïçonen l'àmbit per a obtenir-hi la singular unitat d'espai típica de l'arquitectura catalana esdevé molt clara en la minimització o eliminació dels suports i les divisions interiors, característica sense la qual les altres dues precedents —planta poc articulada i secció pròxima al quadrat— tindrien poca eficàcia.

Naturalment, la supressió dels sustentacles interns sol donar-se, al romànic, més aviat en edificis poc desenrotllats en sentit transversal als murs de càrrega, si bé a Catalunya mateix hi hagué, ja ben d'hora, llums tan respectables com els dotze metres que assolía la nau única de la catedral de Vic consagrada el 1038.²⁰ Sigui com sigui, però, ben aviat tam-

18. Literalment «esglésies sala», pròpies sobretot del gòtic germànic.

19. Vg. BOFILL, «L'església catalana gòtica de nau única i la seva actualitat».

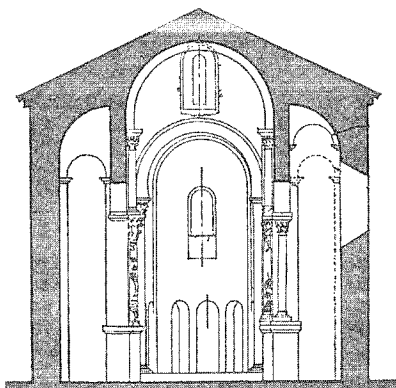
20. Vg. R. D'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. II, *La formació de la Catalunya independent*, Barcelona 1974, p. 251 i s. Àdhuc suposant que tal església estava coberta mitjançant encavallades de fusta, l'afany d'espai unitari no deixa d'ésser-hi tan evident com un segle després, quan ja hi és segura la volta de canó, perquè tal llum iguala i sovint supera les de molts dels grans temples carolingis de coberta anà-

bé apareixen edificis de tres naus on es comença a percebre la tendència a utilitzar els suports interiors només en la mesura estrictament necessària per a l'estabilitat del bastiment, bé reduint-ne la secció al mínim precís, bé espaïant-los tant com sigui possible, o bé combinant ambdues fórmules per a la consecució d'efectes màxims en l'amplitud i l'homogeneïtat de l'espai interior; mostres prou antigues en són el temple superior de Sant Martí del Canigó (cap al 1010) i Sant Pere de Casseres o Sant Vicenç de Cardona (ambdós edificis acabats cap al 1040), i no en manquen tampoc al llarg del segle XII: Sant Vicenç de Besalú, Sant Crist de Palera, Sant Miquel de Cruïlles, Santa Maria de Vilabertran, Sant Pere de Galligants, la catedral d'Urgell, l'església monàstica de Gerri de la Sal i les parroquials d'Arties i Bossost. En molts d'aquests temples, el nombre de sustentacles per unitat de superfície és notablement inferior a la proporció que sol donar-se al romànic foraster i fins a l'arquitectura preromànica o otònica, on la coberta de fusta no n'exigeix densitat. Per això les esglésies catalanes arcaïtzants del segle XII tipus Taüll no són tan significatives des d'aquest punt de vista, perquè en tal cas la minimització dels suports interiors no presenta, per causa de l'embigat que les cobreix, problemes la superació dels quals exigeixi una voluntat prèvia concreta fruit d'una tendència també deliberada. Abans d'acabar-se el segle, però, es comença a bastir la seu de Tarragona, amb una nau central que en llum (14 m) superarà de molt qualsevulla altres esglésies hispàniques d'aquell temps i igualarà moltes de les grans catedrals de la França gòtica; el segle següent, la seu de Lleida, on la zona de naus²¹ compta només amb sis pilars per a uns mil dos-cents metres quadrats de voltam, ratifica ja clarament la tendència vers la unitat d'espai que en l'arquitectura catalana del gòtic assolirà les màximes consecucions de tot l'Occident coetani.

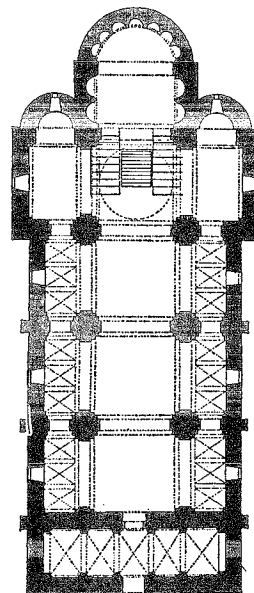
Crec que es pot considerar també mostra del gust per l'espai unitari la disposició que en els temples de tres naus amplia la central tot estrenyent les laterals, reduïdes pràcticament a la funció de corredors de servei o de pas, que, per això mateix, deixen encara més lliure de noses

loga (Sant Riquer de Centula, catedral de Fulda), o dels otònics (Sant Miquel de Hildesheim, Reichenau-Mittelzell) i afins (Sant Pere i Sant Pau de Hirsau) d'un tipus també semblant i que li són més o menys contemporanis. Superen notablement la dimensió esmentada algunes de les esglésies coetànies de nau única del tipus aquità que usa com a coberta la fila de cúpules (catedrals d'Angulema i Càors); llur sistema arquitectònic, però, esdevé ja bastant pròxim, quant a resultats mecànics, a les estructures ogivals de concentració d'empentes, circumstància que hi permet llums semblants a les del gòtic sense gruixos murals excessius.

21. Em refereixo a l'espai rectangular comprès entre les línies dels murs laterals, la façana i la línia formada pels llinars del presbiteri i de les dues capelles que el flanquegen, espai on hi ha inclosos, per tant, el creuer i els trams centrals del transsepte; sencera, la catedral lleidatana supera —sense el claustre i els cossos d'edifici adjacents a les naus— els mil cinc-cents metres quadrats de superfície, però això no es pot prendre en compte respecte als esmentats pilars. Cal dir, també, tant d'aquesta com d'ulteriors dades anàlogues, que les xifres hi queden sempre referides no al voltam pròpiament sinó a la superfície voltada: a la projecció del voltam sobre la planta, doncs.

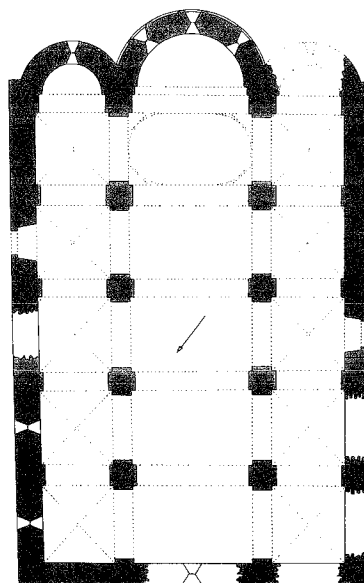
Sant Pere de Rodes, segle XI;
altura aprox. 33 m.

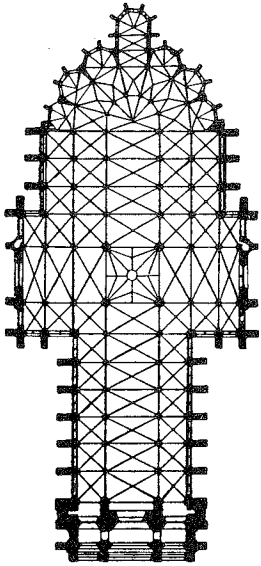
Sant Vicenç de Cardona, segle XI;
llargada interior aprox. 49 m.

IL·LUSTRACIONS:

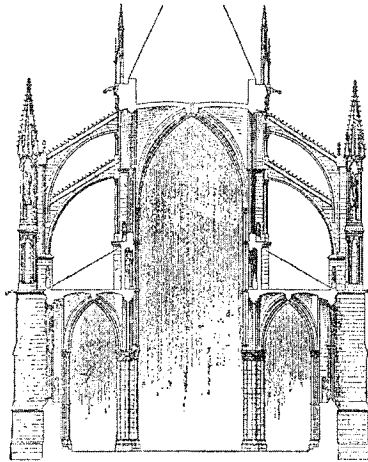
A les plantes i seccions transversals indico no pas l'escala, sinó la magnitud d'una dimensió prou significativa, perquè aquesta manera, menys científica però més didàctica, facilita les comparacions i la representació de les reproduccions. Pràcticament totes les il·lustracions parlen prou elles soles, i no demanen, doncs, uns comentaris que el lector ja troba al text de l'article. Una de les poques fotografies, però, la corresponent a la seu de Mallorca, obtinguda no precisament des de qualsevol lloc que permeti de veure l'espai immens de la nau central ans, ben al contrari, molt lateralment, interferida pels elements de suport, demostra, malgrat tot, l'evidència omnipresent de l'espaiositat catalana i ratifica una expressió meua que no sol mancar mai en els comentaris a les nostres obres arquitectòniques: les «noses» mínimes, estàticament necessàries, hi són, però no en fan, de nosa.

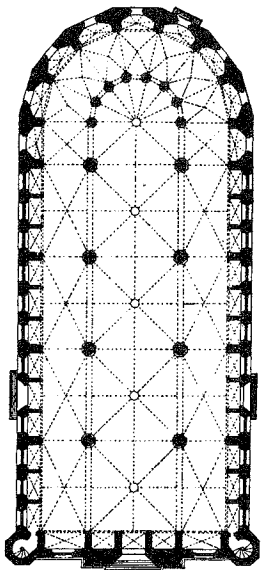
Sant Llorenç de Morunys, segle XI;
llargada interior aprox. 28 m.

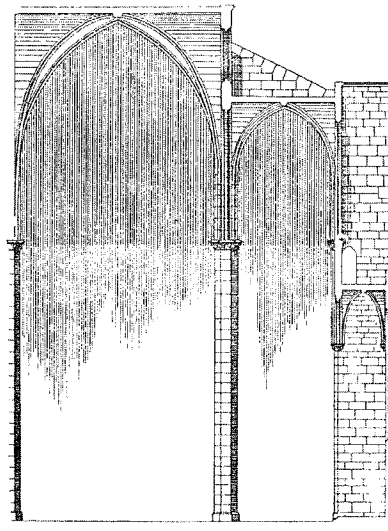
Catedral d'Amiens, segle XIII;
llargada interior aprox. 136 m.

Catedral de Reims, segle XIII;
altura interior aprox. 38 m.

Santa Maria del Mar, Barcelona,
segle XIV; llargada interior aprox. 85

Santa Maria del Mar, Barcelona,
segle XIV; altura interior aprox. 31 m.

l'espai principal. Aquesta organització, freqüent en les esglésies monàstiques, té a la Catalunya medieval exemples pertanyents a totes les èpoques i categories: Sant Miquel de Cuixà, Sant Pere de Rodes, segles X-XI; Sant Vicenç de Cardona, Sant Quirze de Colera, Sant Serni de Tavèrnoles, Sant Miquel de Fluvià, segle XI; Santa Maria de Vilabertran, segle XII; Santa Maria de Castelló d'Empúries, segle XIV.

Quant a la supressió dels sustentacles interns, com diu E. Junyent,²² es produeix al llarg del segle XII arreu de Catalunya una proliferació d'esglésies de nau única, simultània, en les regions del nord-est i el nord-oest, a la persistència del tipus basilical anterior.

Encara no ben acabat el segle, apareix a Catalunya un tipus d'estructura arquitectònica absolutament adequat a la supressió dels suports interiors: l'embigat sobre arcs diafragmàtics d'obra que arrenquen de permòdols; el conjunt sosté en definitiva les peces de la coberta. Aquest procediment, doblement funcional per simplicitat i economia, s'estén a prou diversos temps i edificis, per tal com les seves mostres van del dormitori monàstic de Santes Creus (segle XII) a la modificació feta el segle XVIII a les drassanes barcelonines (transformació de les dues naus centrals en una de sola),²³ i comprenen tota mena de bastiments: refetors i dormitoris conventuals, sales de recepció, reunió o cerimònia, drassanes, hospitals, sinagogues i, naturalment, esglésies.

L'afany de minimitzar i fins eliminar els suports interiors, perceptible ja molt d'hora a Catalunya com una característica autòctona, assoleix amb les possibilitats de l'arquitectura gòtica unes proporcions extremes, d'autèntic rècord, més fàcilment demostrables amb el llenguatge objectiu de les xifres, potser, que no pas mitjançant complexes explicacions.

Diu P. Lavedan²⁴ que si el gruix dels pilars de la catedral de Reims té una relació d'1:6 amb la llum de la nau central corresponent, a la seu de Mallorca la comparació entre les dimensions respectives dona la proporció 1:12. Ampliant de manera més il·lustrativa aquesta relació tal com he fet respecte a la catedral de Lleida, establiré algunes comparacions que fan entendre molt bé això que anomeno «minimització dels suports interiors» i uso no sols qualitativament, referint-ho a les reduïdes dimensions de les seccions corresponents, sinó també en sentit quantitatiu, al·ludint al nombre dels pilars necessaris, «màximament mínim», si se'm permet l'expressió.

L'esmentada relació 1:6, que a la seu mallorquina és, com també he dit, 1:12, queda superada encara a la *Hallenkirche* bavaresa de Sant Mar-

22. *Loc. cit.*

23. Hi ha qui ho fa arribar fins a temps molt més pròxims a nosaltres, però jo aquí n'excloc les obres de regust més o menys arqueològic o nostàlgic i m'atinc només a les de caràcter essencialment utilitari.

24. *L'architecture gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares*, París 1935, p. 166.

tí de Landshut:²⁵ 1:12,5. Cal dir, però, que descomptant les zones absidals i les capelles entre contraforts, atenint-nos, doncs, únicament a l'espai de les naus, a Ciutat de Mallorca només hi ha catorze pilars per uns 2.960 m² de voltam, mentre que a Landshut se n'hi han col·locat setze per una superfície inferior a la meitat (1.275 m², aproximadament). Ja no caldria ni esmentar Reims, si no fos per a refermar l'evidència: allí, el voltam d'un espai un xic més extens²⁶ que el de la seu mallorquina (uns 3.355 m²) compta amb un nombre de pilars que és exactament el doble. Una altra església catalana té en aquest joc de la minimització dels suports un paper de primera categoria: Santa Maria del Mar, a Barcelona; la relació entre el gruix dels pilars i la llum de la nau central és només 1:7,6, però, en canvi, uns 1.650 m² de voltam, el que cobreix la part pròpiament de les naus, corresponen tan sols a vuit pilars, relació bastant pròxima a la de Ciutat de Mallorca, perquè a Santa Maria aquesta superfície voltada és una mica més de la meitat de l'equivalència mallorquina i els elements de suport hi són la meitat més un. M. Durliat diu que Santa Maria del Mar passa encara davant de la citada seu com a edifici de tot el món gòtic on amb el mínim de despeses s'ha assolit el màxim d'espai útil²⁷; una afirmació així és sempre atrevida, però pot quedar justificada, entre altres motius: per la volada considerable dels contraforts de la catedral mallorquina, que duplica la dels de Santa Maria; per llur abundància, a causa dels contraforts intermedis on recolzen les capelles; pels pinacles de coronament, en conseqüència també molt nombrosos.

Sigui com sigui, es tracta de dos autèntics rècords de la tendència a minimitzar els pilars, duta en ambdós casos fins a inigualats extrems d'audàcia, perquè a les consideracions precedents cal afegir dues circumstàncies que, unides a la reduïda secció d'aquests suports interiors, comprometen acusadament l'estabilitat de tot l'edifici: el gran desenrotllament vertical d'aquests sustentacles —fins a la primera arrencada, 21 m a la seu mallorquina, i 18 a Santa Maria— i l'amplitud dels trams, que a l'església barcelonina, quadrats, comporten la distància mitjana entre pilars major de tot el gòtic (12,50 m) i deixen darrera d'ambdós temples el de Landshut, als suports del qual la desmesurada relació longitud-dia-metre, 23 × 0,88 m (Mallorca, 21 × 1,50; Santa Maria, 18 × 1,70), s'enfronta, però, a uns trams molt més reduïts.²⁸

25. Ja em sembla bé la comparació de les grans esglésies del gòtic català amb un prototipus com Reims, però s'imposa també, per la similitud de concepció espacial, la referència a les *Hallenkirchen* del gòtic germànic, del qual n'he escollit precisament una de les que jutjo més significatives en tal aspecte.
26. Per fidelitat al concepte 'naus' com a base comuna de comparació hi he descomptat, a més, els cossos del transsepte ressaltats enfora.,
27. *L'art dans le Royaume de Majorque*, Tolosa 1962, p. 167. Tal asseveració procedeix de LAVEDAN, *loc. cit.*
28. Per tal d'evitar massa xifres en el curs del text en repeteixo ara, tot agrupant-les, unes d'aclaridores que ja he donat: a Landshut, 16 pilars i 1.275 m² de coberta; a Santa Maria, la proporció és 8 per 1.650; a Ciutat de Mallorca, 14 per 2.960. L'espai cobert corresponent a cada pilar, doncs, hi equival respectivament a 79, 206 i 212 m².

Tot aquest procés de minimització dels pilars té un terme lògic en llur eliminació pura i simple. L'absència total de suports interiors és un fet tan secular com la mateixa història de l'arquitectura, i no caldria ni esmentar-lo ara si no fos per les circumstàncies peculiars que presenta en molts dels edificis obra dels arquitectes catalans del gòtic. L'espai unitari és tan antic i omnipresent com pugui ésser-ho l'art arquitectònic, sí; aquesta afirmació, però, només té validesa universal quan s'aplica als àmbits reduïts, mentre que a Catalunya o a les terres culturalment catalanes l'absència de pilars i la unitat d'espai consegüent desconeixen qualsevulla submissió a jerarquies dimensionals o categòriques d'edificis; qualsevulla, naturalment, que no sigui la imposada per les ineludibles lleis de l'estàtica, generalització on queden també compresos, no cal dir-ho, els bastiments objecte d'aquest estudi: els temples.

Fins aquí han anat sortint, independentment d'èpoques, tipus i estils, prou referències a esglésies d'una sola nau per a confirmar l'omnipresència d'aquest gènere d'edifici eclesiàstic. Els dos primers temes, però, la simplicitat perimètrica i la tendència a una secció relativament quadrada, no es vinculen de manera singular a cap desafiament o audàcia. El tercer, en canvi, que tracta l'alleugeriment o la «desaparició» d'uns suports enfrontats a tones de voltam i a empentes d'una força esfereïdora —sobretot perquè només virtualment desapareixen uns sustentacles que en realitat no fan sinó traslladar-se «perillosament» a la perifèria de l'edifici, tot deixant enmig un ampli espai lliure de noses i el miracle d'unes voltes màgicament suspeses—, du implícit el rècord en la seva aparent paradoxa, d'una ardidesa particular en els grans bastiments del gènere.

La ben relativa coacció que per als arquitectes catalans suposen les dimensions materials dels edificis féu possible un altre rècord en el camp de l'espai interior unitari: la nau única de la seu gironina, voltada, que amb els seus 22,80 m de llum supera tota altra dimensió anàloga del gòtic religiós. Cal tenir present que moltes grans esglésies gòtiques de tres naus amb prou feines ultrapassen —sumades les tres llums consegüents i sense deduir-hi el gruix dels pilars que les separen— l'amplària de la seu de Girona: la catedral de Ruan mesura en tal aspecte 23 m; la de Burgos, 25; la de Lleó, 26; l'esmentada *Hallenkirche* de Landshut, 25, amplada que la majoria de les catedrals angleses no supera; el temple abacial de Westminster no arriba a 22. D'altra banda, les altures corresponents són notablement inferiors als 34 m de la catedral de Girona, circumstància que també cal tenir en compte, perquè l'alçària és un obstacle de consideració enfrontat a l'assoliment de grans llums;²⁹ els trams,

29. El desenrotllament vertical fa singularment àrdua una de les condicions necessàries per a l'estabilitat de l'obra arquitectònica: la inclusió o contenció de les línies de força obliqües determinades per les empentes procedents del voltam en els límits materials de l'edifici. En augmentar l'altura del triangle ideal format per aquestes trajectòries i el sòl creix també la base corresponent, i s'allunyen del seu centre els punts d'incidència dels costats.

endemés, hi són molt més oblongs que els gironins, amb els consegüents augment del nombre de suports i minva de risc.

Altres exemples de naus úniques de llums ben poc corrents, tot i que sovint es tracta d'edificis d'una categoria més aviat local, són Santa Maria de Montblanc, amb 18,40 m d'amplària, la catedral de Perpinyà, quasi igual, la Seu de Manresa, que en té 18, i Santa Maria del Pi, a Barcelona, amb 16,50; qualsevulla d'aquestes naus supera en amplada les centrals de grans temples catedralicis més o menys coetanis com els de Laon, París, Bourges, Chartres, Reims, Amiens, Beauvais o Estrasburg, i Montblanc àdhuc la de Santa Cecília d'Albí, catedral de nau única (18 m) i, per tant, d'estructura anàloga. Les referències fetes a les seus de Girona i Perpinyà duen immediatament a la memòria una circumstància comuna a tals esglésies i absolutament demostrativa del pes de la tendència a l'eliminació dels pilars: la decisió de prosseguir d'acord amb un projecte de nau única el temple començat a construir segons un pla de tres naus.³⁰

Ara ve a tomb advertir que ni la minimització ni l'eliminació dels sustentacles interns no queden de cap manera conculcades per la presència dels suports exteriors, els contraforts, a l'interior dels edificis, recurs tan comú a l'arquitectura catalana que fins s'hi pot considerar connatural. Per tal com el sistema gòtic del voltam d'ogives concentra les empentes procedents de les voltes en uns punts precisos que, reforçats, deixen lliures de tensions els espais intermedis, els panys de mur compresos entre els autèntics elements de suport, els contraforts, manquen de tota funció portant, i només serveixen per a cloure l'àmbit; per tot plegat, doncs, l'estabilitat de l'edifici queda assegurada tant si els murs de clausura uneixen els contraforts —disposats, com és natural, transversalment— seguint-ne els cantells interiors com si ho fan pels exteriors. Aquest darrer procediment, que no sembla haver-se originat a Catalunya però pot ser anomenat amb justícia occitanocatalà si ens atenim a la freqüència d'ús, dóna lloc a l'establiment de capelles laterals en els espais compresos entre el mur de tanca i cada parell de contraforts contigus. Cal dir, però, que aquestes capelles pertanyen tan poc a l'espai òptic del temple com puguin pertànyer al buit provocat per l'embolcall arquitectònic, buit que acaba precisament allí on aquest embolcall comença, a la línia determinada pels llindars de les capelles o, si es vol expressar en termes de funcionalitat, pels cantells interiors dels contraforts. Per criteris tant visuals com estàtics, doncs, les capelles laterals fraccionen l'autèntic espai interior tan poc com ho fan els àmbits compresos, defora, entre els contraforts exteriors quan no hi ha tals capelles. Ja en planta, el fistó que tant per llur mateixa disposició com per llur relació dimensional

30. Per a la catedral de Girona, vg. E. SERRA I RÀFOLS, *La nau de la Seu de Girona*, a «Miscel·lània Puig i Cadafalch», I, Barcelona 1947-1951, p. 185 i s.; per a la de Perpinyà, vg. DURLIAT, *L'art dans le Royaume de Majorque*, p.144 i s.

amb l'espai pròpiament tal de l'edifici determinen les capelles en fa, en tot cas, una ampliació d'aquest àmbit, mai una fragmentació; concebre-ho altrament equivaldria a dir, per exemple, que les naus laterals d'una església fragmenten l'espai de la central. Crec, en definitiva, que les capelles en qüestió constitueixen a les terres catalanes l'autèntic «mur diàfan» que alguns autors consideren distintiu de l'arquitectura gòtica religiosa,³¹ i per això no em sembla que el sistema de contraforts interiors pugui ser de cap manera conculcació de l'afany de minvar tant com sigui possible, totalment, si es pot, l'efecte pertorbador de les «noses» necessàries per a la mateixa existència d'uns àmbits arquitectònics que, en realitat, aitals capelles no fan sinó ampliar.

Un altre element divisor, que molt significativament l'arquitectura catalana medieval evita, ben al revés del que passa coetàniament a molts països veïns, hispànics o no, el constitueixen les tribunes. Se'l permet, sí, a la seu de Barcelona, per exemple, però cal dir que no pas allí on el disposen els arquitectes de Sant Jaume de Galícia, de Sant Serni de Tolosa, de Sant Ambròs de Milà o de les primeres catedrals franceses del gòtic, sobre les naus laterals, com a divisió horitzontal de llur espai, sinó al mateix lloc que Santa Cecília d'Albí, sobre les capelles obertes entre els contraforts interiors, allí on no altera la unitat de l'àmbit —conculcada només, com a la catedral de Barcelona, per un element no arquitectònic, posterior a l'edifici original, i que miraré de circumstanciar tot seguit, el cor—, ben fonamentada a la seu barcelonina per l'observança de les característiques pròpies dels temples catalans de tres naus: tendència a l'equilibri de les respectives altures, notable separació mútua dels eixos de suport —en part per aquesta causa les arcades hi són quasi de mig punt—, i diàmetre escàs dels pilars en relació amb la superfície voltada que s'hi recolza. Cal dir, a més, que en aquest cas l'aprofitament de l'espai entre contraforts fins al nivell superior de les naus laterals afavoreix als murs exteriors de la catedral de Barcelona l'evidència a la qual m'he referit al principi en parlar de l'afany català de simplificació de l'embolcall arquitectònic.

Algú pot dreçar contra la tesi defensada en tot aquest article, i concretament contra la minimització o supressió de les divisions de l'espai interior del temple típicament català, un ingrati hàbit propi dels segles XIV-XVI sobretot i que s'introdueix a Catalunya i Occitània quan l'autoritarisme estatal i eclesiàstic tenalla amb la seva odiosa i antievangèlica fèrula el tarannà liberal d'aquests dos països: les baluernes d'uns cors «emmurallats», «secessionistes», disposats al bell mig de la nau central, on ben sovint constitueixen una autèntica «església dins de l'església». Les causes o excuses exhibides a favor d'un recurs com aquest, gens dreterament litúrgic ni fins i tot pròpiament cristià, podrien haver estat l'afluència creixent de seglars als temples conventuals, catedralicis i par-

31. SEDLMAYR, *Die Entstehung der Kathedrale*, p.176 i s., 226 i s., 594 i s.

roquials, pertorbadora de la litúrgia del *chorus psallentium*, o també les dimensions més aviat escasses d'alguns *presbyteria*, on l'augment de la clerecia de cor hauria fet no sols allargar aquests espais cap a l'oest sinó àdhuc agençar-hi el cadirat en dos i fins tres nivells, per tal d'encabir-hi a vegades un centenar ben llarg d'ocupants. L'adaptació de tot això a l'esperit comunitari de l'actual litúrgia postconciliar ha comportat greus problemes i fins impossibilitats d'execució, perquè alguns d'aquests cors són autèntiques obres d'art i no es poden desmuntar així com així. Tot plegat, però, ha creat en general força menys dificultats a Catalunya, perquè aquí els cors acostumen a ser de reduïdes dimensions i àdhuc sense reixes, i, endemés, l'acusada unitat d'espai de la majoria de temples ha permès de traslladar-los allí d'on mai no haurien hagut de sortir, el *presbyterium*. Val a dir, però, que ni aquests cors catalans, quan encara hi són i amb una impertinent presència, com el de la seu barcelonina —objecte de controvèrsia ja des del seu mateix acabament, el segle XVI—,³² no poden conculcar l'amplitud de l'espai intern. «Quan entro a la catedral de Barcelona tinc una estranya sensació de llibertat que no

32. A. DURAN I SANPERE, *La catedral de Barcelona*, Barcelona 1952, p. 69. Als nostres temps, veus autoritzades, com la del mateix Gaudí, que prou en tenia experiència, prengueren partit pel trasllat d'aquest cor al lloc que litúrgicament li correspondria. Curiosament, però, el tema provocà l'aparició de dos corrents: el partidari del trasllat, defensat pel grup que podríem dir d'«esquerra», i el dels immobilistes, la «dreta». Més de setanta anys de bisbes forasters, però —llevat d'alguna excepció, breu i, encara, coincidint amb un Vaticà gens favorable al darrer concili ecumènic—, han ofegat totalment les justes protestes, i només els vells tenim esment d'un debat que ara sembla no haver existit mai, embolcallat pel silenci retrògrad de tot l'actual govern diocesà. Darrerament, el núm. 16 de la publicació periòdica espanyola «*Ars Sacra. Revista del Patrimonio Cultural de la Iglesia*», Alcalá de Henares, desembre del 2000, dedicat a les catedrals catalanes i als plans que en pretenen la dignificació, només parla del cor de la seu barcelonina en referir-se'n a la il·luminació, amb «fibra òptica» (p. 23) i com a part de l'enllumenament de tot l'edifici (p. 27); i quant al conjunt arquitectònic i artístic en general hi predomina de manera quasi exclusiva la valoració «turística», ben amanida amb la «urbanisticotècnica». Almenys l'estudi consagrat a la catedral de Girona dedica una bona atenció al trasllat de l'impertinent entrebanc del seu orgue (p. 50), bé que els motius adduïts siguin també estètics només. Al seminari sobre catedrals gòtiques de la corona catalanoaragonesa celebrat darrerament a Girona i Ciutat de Mallorca (14, 15 i 16 de juny del 2001) l'arquitecte de la seu de Barcelona va objectar-me, en el curs d'una discussió, que ja estava superada l'època en la qual un temple era per essència i primordialment un lloc de culte; segons ell, una església de caràcter monumental és ara això per damunt de tot, un monument exposat a la fruïció estètica del públic. La cosa arriba a sarcasme, però, si tenim present que l'esmentat arquitecte sembla actuar en estreta relació amb un eclesiàstic de categoria, el canonge conservador de l'edifici; les signatures d'ambdós figuren a l'article d'*Ars Sacra* dedicat a la catedral de Barcelona (p. 21-37). Precisament al núm. 17 de la mateixa revista, el següent (gener del 2001, p. 11), una presentació de l'arquebisbe de Tarragona sobre el mateix tema de les seues catedralícies catalanes parla de la unitat de l'església diocesana entorn del seu bisbe, i es refereix, amb cita, nogensmenys que al núm. 41 de la Constitució sobre Sagrada Litúrgia, establerta pel Concili Vaticà II: *Quare omnes vitam liturgicam dioeceseos circa Episcopum, praesertim in ecclesia cathedrali, maximi faciant oportet: sibi persuasum habentes praecipuam manifestationem Ecclesiae haberi in plenaria et actiosa participatione totius plebis sanctae Dei in iisdem celebrationibus liturgicis, praesertim in eadem Eucharistia, in una oratione, ad unum altare cui praeest Episcopus a suo presbyterio et ministris circumdatus*. Que lluny es perceben, però, i ja tan aviat, l'esperit de Joan XXIII i les decisions preses a favor seu en temps de Pau VI!

he experimentat mai en cap altra catedral del món... L'espai és clos, però obert alhora. És plaça i carrer, lloc d'estar i lloc de pas...» Així ho comenta un escriptor català dels nostres dies,³³ bé que ell ho atribueixi a les tres portes de comunicació amb l'exterior, en nombre i situació prou semblants a les d'aquestes altres catedrals d'arreu, on, en canvi, no sent res d'igual; i això malgrat les tres naus, els dotze pilars de la central, les tribunes i les innumbrables capelles entre els contraforts, que, prou separats recíprocament al llarg de les naus col·laterals, com s'esdevé altres vegades a Catalunya, deixen lloc suficient per a encabir-ne dues entre cada parell. Com en aquest cas, prou sovint l'arquitectura catalana tradicional, inclinada a la consecució de resultats màxims amb recursos mínims, d'espais interiors en aparença enormes però que l'objectivitat de les xifres presenta ben normals, pot arribar a solucions de paradoxa quasi, realitat ja al·ludida més o menys al principi d'aquest article.

La tendència a minimitzar o fins i tot suprimir els suports i les divisions interiors no decau pas al llarg dels temps moderns. Ja he al·ludit aquí mateix (vg. nota 19 i el seu context) a la possible relació entre l'església catalana gòtica de nau única amb capelles entre contraforts i el model de temple posttridentí difós arreu fins als nostres mateixos dies, bé que l'espai unitari així assolit estigui vinculat predominantment no pas a la participació activa i plena dels fidels en el culte públic de l'Església sinó més aviat al criteri contrareformista que tanta importància concedeix a la predicació. El resultat pràctic, però, sol donar lloc a grans àmbits entre contraforts interiors perforats al nivell del sòl per obertures que a més de comunicar mútuament aquests espais, i, per tant, les capelles, fan possible una circulació lateral gens pertorbadora. Uns metres més amunt apareixen ara ben sovint tribunes, també intercomunicades i pròpies tant dels temples conventuals com dels parroquials; Catalunya, que la sobrietat i contenció autòctones lliuren de les bacanals decorativistes vinculades a l'arquitectura barroca forastera, fins i tot a la sagrada, no pot deixar de veure's almenys en part afectada pels criteris que l'esperit de l'època —classista, sectari, insincer, l'autèntica edat mitjana de l'Occident— hi introdueix a favor dels poders d'ascendència estranya que gràcies a les vicissituds polítiques del país malden per descatalanitzar-lo. Esglésies com el temple monàstic de Montserrat, la del convent barceloní dels Àngels, Sant Joan de Valls, Sant Martí de Teià, totes del segle XVI, així com Santa Eulàlia d'Esparreguera, el Sant Esperit de Terrassa, l'Assumpta d'Alcover, Santa Maria d'Igualada, bastides els segles XVI-XVII, segueixen encara molt de prop el model català gòtic de nau única amb capelles entre contraforts; també és del XVI Sant Jaume d'Ulldemolins, dels XVI-XVII Sant Andreu de La Selva del Camp, i dels XVII-XVIII la barcelonina església de Betlem, edificis coberts amb un voltam ja no pròpiament gòtic però sí ben respectuós amb l'amplitud de l'espai inte-

33. J. TEIXIDOR, *Els anys i els llocs*, Barcelona 1985, p. 37.

rior. Ara, malgrat tot, sovintegen les tribunes, com he dit, i no sols en les esglésies del clergat regular sinó àdhuc en moltes pertanyents al secular.

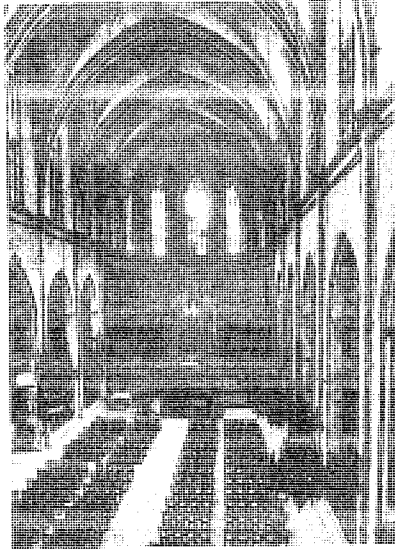
Segui com es vulgui, però, els primers segles d'aquest període, els *xvi* i *xvii*, i els finals, *xviii* i *xix*, ja en temps del neoclassicisme, s'edifiquen a Catalunya respectivament dos temples prou rellevants amb voltam suportat per pilars però àmbit interior de sala que en fa autèntiques *Hallenkirchen*: una gran capella al palau renaixentista de la Generalitat, avui saló civil de Sant Jordi, i la catedral neoclàssica de Vic. Ben diferents de qualsevol església posttridentina, i exemplars no pas únics en la seva estructura arquitectònica a la Catalunya que els és coetània, hi resorgeix la minimització dels pilars en nombre i dimensions —només sis en cada un d'ambdós edificis— i s'hi fa patent i insistent la tendència autòctona als grans espais sense noses o amb les mínimes, que, veritable constant nacional, predomina a les terres catalanes arreu i sempre, sigui quina sigui la solució constructiva adoptada.

ACUSADA POLIDIRECCIONALITAT

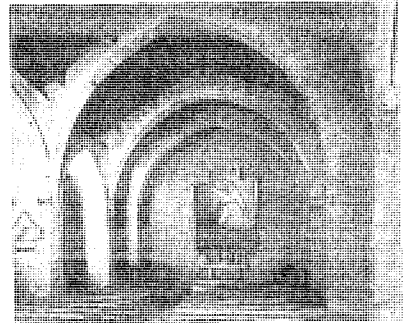
Ja he explicat abans (vg. nota 12) el sentit que dono al mot «polidireccionalitat». No és al diccionari ni tampoc n'hi pretenc la introducció; prou sintètic i descriptiu, però, me'n serveixo estrictament com a simplificació dispensadora de circumlocucions quan parlo d'aquesta característica de l'arquitectura catalana.

Una ullada a qualsevol repertori de plantes d'església ens fa adonar ben aviat que ja des del primer romànic abunden singularment a Catalunya, en relació amb el panorama corresponent d'altres països, les pertanyents a aquest tipus, tendent al quadrat o no gaire oblong. Del segle *xi* es poden esmentar Sant Andreu de Castellcir, Sant Miquel de Campmajor, Sant Pere de Casserres, Sant Vicenç de Malla, Sant Julià de Coaner, Palau de Rialb, Santa Maria de Roses, Sant Miquel de Fluvià, Sant Quirc de Colera, l'església del castell de la Pobla de Claramunt, la catedral de Roda d'Isàvena, i molts altres exemples que allargarien excessivament i innecessària aquesta llista; del *xii*, també entre moltes altres mostres, els temples d'Aran i de la vall de Boí, Santa Maria de Gerri de la Sal, la col·legiata de Sant Pere d'Àger, Santa Maria de Gualter, Sant Llorenç de Lleida, Santa Maria d'Agramunt, Sant Pau del Camp, a Barcelona, Sant Esteve de Caldes de Malavella, Santa Maria de Vilabertran, Sant Pere i Sant Vicenç de Besalú, Sant Pere de Galligants, i les catedrals de Solsona i Urgell; el segle *xiii* compta amb exemples com les seus de Lleida i València i l'església de Sant Cugat del Vallès.

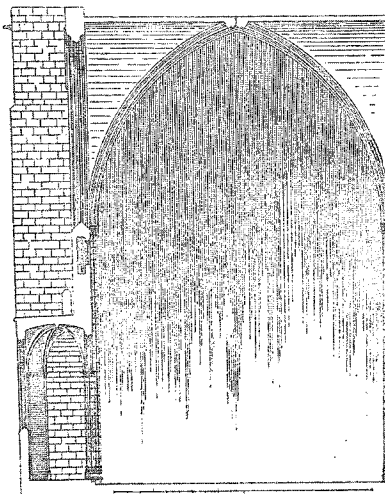
Com s'esdevé en la majoria de les característiques de l'arquitectura catalana, tant religiosa com civil, la incorporació de Catalunya i les terres per ella influïdes als nous ideals representats pel món del gòtic no sol modificar-les; ja m'he referit abans repetidament al pes que per cau-

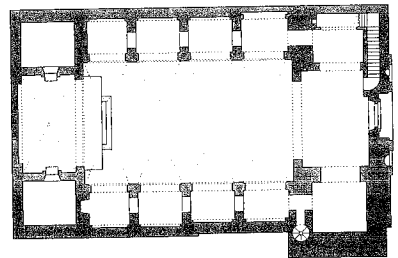
Santa Maria del Pi,
Barcelona, segle XIV.

Sant Miquel de Montblanc,
segle XIII.

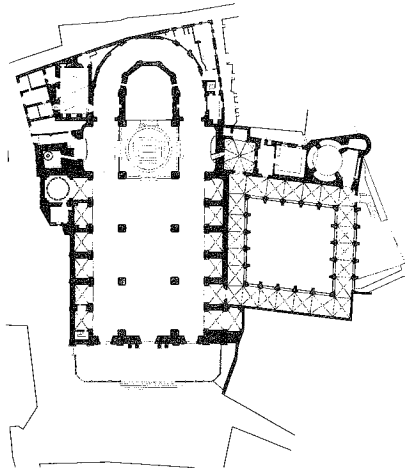
Catedral de Girona, segles XIV-XV;
llum aprox. 23 m.

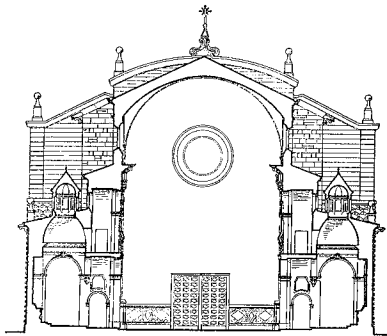
Sant Jaume d'Ulldemolins, segle XVI;
llargada interior aprox. 25 m.

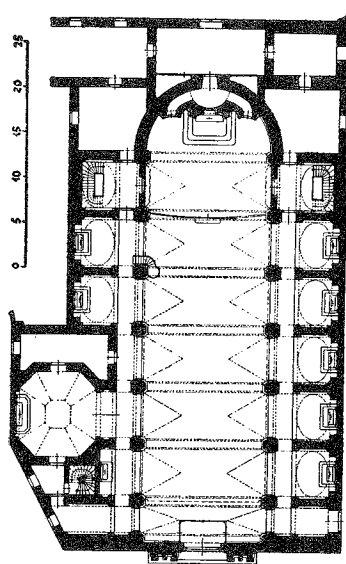
Sant Andreu de la Selva del Camp,
segles XVI-XVII.

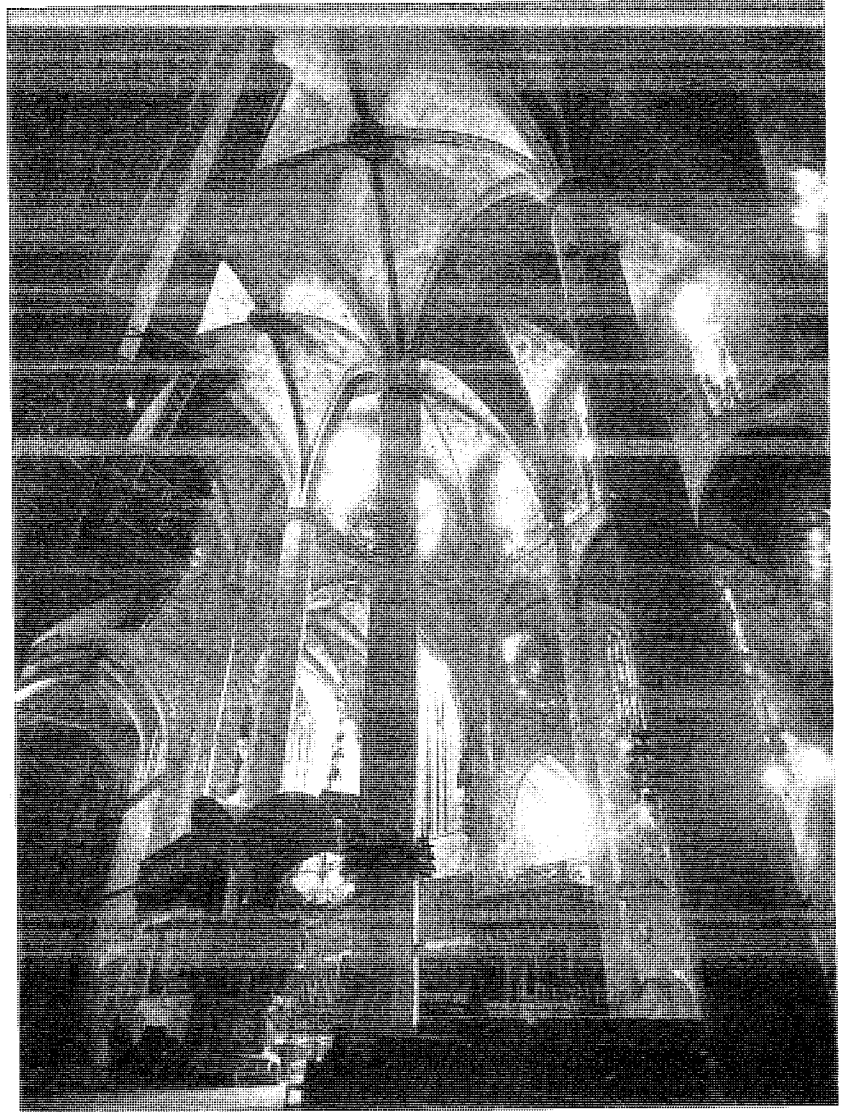
Catedral de Vic, segles XVIII-XIX;
llargada interior aprox. 75 m.

Santa Maria de Betlem, Barcelona,
segles XVII-XVIII;
amplada interior aprox. entre murs 30 m.

Santa Maria de Betlem, Barcelona,
segles XVII-XVIII;
llargada interior aprox. 50 m.

Catedral de Mallorca, segles XIII-XVI.

sa de llur racionalitat solen tenir a Catalunya les tradicions autòctones. Quasi podria parlar-s'hi de característiques premonitòries. En el camp concret de les proporcions objectives condicionants del fenomen de la polidireccionalitat, l'anàlisi de l'espai interior de cinquanta esglésies gòtiques, trenta de forasteres i vint de catalanes, ofereix quant a la relació entre amplada³⁴ i llargada els resultats que exposo a continuació.

Sis temples³⁵ dels trenta forasters no arriben a la proporció 1:3 però superen acusadament la 1:2; i encara cal dir que cinc d'aquestes sis esglésies —les catedralícies— són de cinc naus, particularitat que ja per ella mateixa hi fa connatural la tendència a una major igualtat entre els eixos longitudinal i transversal; en quatre,³⁶ la relació és exactament 1:3; en segueixen tretze³⁷ on la desigualtat supera aquesta proporció, mentre que en les set restants³⁸ la diferència esmentada és 1:4 o fins i tot major. Quant a la vintena d'esglésies catalanes gòtiques objecte de l'anàlisi, totes oscil·len entorn de la relació 1:2: n'hi ha set³⁹ on la desigualtat d'eixos hi és àdhuc inferior; en dues,⁴⁰ la proporció és exactament 1:2; les onze restants⁴¹ es mantenen molt prop d'aquesta darrera relació o, en qualsevol cas, queden ben lluny de la 1:3. Cal advertir, a més, que així com de la trentena de temples forasters adduïda vint-i-set són de tres o cinc naus, onze dels vint catalans en tenen només una, circumstància que fa encara més evident l'afany de polidireccionalitat, per la mateixa raó que les esglésies forasteres de cinc naus on les dimensions de l'eix longitudinal superen malgrat tot les del transversal demostren singularment la tendència oposada. En definitiva, doncs, pot dir-se que els temples gòtics no catalans de planta més pròxima al quadrat solen tenir pràcticament una relació d'eixos igual a la que es dona en les plantes menys quadrades de les esglésies catalanes coetànies.

A tot això cal afegir, a favor de la polidireccionalitat, peculiaritats ja analitzades, com la «quadratura» de la secció transversal (vg. nota 12), la singular distància que separa els pilars i el reduït diàmetre d'aquests

34. No prenc en consideració, quan n'hi ha, cossos arquitectònics ressaltats en planta, com són alguns transseptes, i eludeixo expressament temples com Santa Maria de Montblanc, on l'escàs desenrotllament longitudinal de la nau, que podria ser un argument favorable al meu criteri, no és, però, adduïble aquí, per tal com possiblement manquen a l'edifici, per interrupció de l'obra, alguns trams occidentals inicialment previstos.

35. Catedrals de París, Bourges, Toledo, Milà i Colònia; Sant Martí de Landshut.

36. Els Jacobins de Tolosa, la Santa Capella de París, catedrals de Poitiers i Siena.

37. Catedrals de Chartres, Amiens, Albí, Lleó, Burgos, Àvila, Florència i Friburg (Alemanya); Saint-Denis, Batalha, Sant Jordi de Dinkelsbühl, Sant Llorenç de Nuremberg, Santa Creu de Schwäbisch-Gmünd.

38. Catedrals de Reims, Laon, Salisbury, Lincoln, Wells i York; Saint-Ouen de Ruan.

39. Sant Feliu de Xàtiva, la Sang de Llíria, Sant Joan del Mercat, a València, la catedral d'aquesta ciutat, la de Tortosa, la de Mallorca, i la Seu de Manresa.

40. Santa Caterina de Barcelona i l'església valenciana de la mateixa advocació.

41. La catedral de Barcelona, el Pi i Santa Maria del Mar, a la mateixa població; Sant Francesc i Santa Eulàlia, a Ciutat de Mallorca; la catedral de Perpinyà, així com Sant Domènec i el Carme, temples també perpinyanesos; Santa Maria de Castelló d'Empúries, Santa Maria de Morella, Santa Maria de Ciutadella.

elements de suport, sobretot en relació amb llur desenrotllament vertical. Si d'aquí passem a considerar que l'església catalana dels temps gòtics i moderns és per excel·lència la de nau única, arribem aleshores a la sobreabundància d'una polidireccionalitat subjectiva complementària de les dades objectives adduïdes, subjectivitat que, sigui com sigui, cal tenir molt present quan es tracta, com s'esdevé en l'art sacre, de qüestions relacionades amb l'estètica, perquè els resultats de l'art són fonamentalment sensacions, impressions del subjecte passiu i molt menys realitats de l'objecte actiu, que, malgrat tot, no s'han de menysprear, per tal com, en definitiva, originen tota la resta, però tampoc valorar intrínsecament, sinó sols en funció de l'efecte psíquic que en deriva.

En tal sentit, doncs, cal considerar edificis com la catedral de Girona, on la relació entre els eixos longitudinal i transversal es manté, com en tants altres temples catalans coetanis, entre les proporcions 1:3 i 1:2 (concretament, 1:2,6, enteses ambdues parts del bastiment com pertanyents a una sola unitat arquitectònica), però l'efecte psíquic d'aquest àmbit immens és una sensació de sala àdhuc superior a la que es desprendria d'una relació màximament objectiva com fóra la resultant de considerar la part de nau única independentment de l'altra: 1:1,5.

També les sales civils catalanes, si altra cosa no determina la funció a la qual es destinen (naus d'hospitals o drassanes, per exemple), són acusadament «quadrades»; el gènere arquitectònic en tal cas considerat, però, explica ja sobradament per ell mateix aquesta «quadratura». Només el fet d'una constant nacional, intrínseca, doncs, a l'arquitectura catalana en el seu conjunt, pot raonar el fenomen de la polidireccionalitat d'uns edificis com els temples tradicionals, amb un centre conceptual extrem, al marge del centre geomètric, i abocats teòricament per funció a una polarització direccional que a Catalunya, en canvi, la realitat no comparteix massa; en el cas de les esglésies postmedievales val a dir que potser hi ajuda també el classicisme formal predominant, vinculat subconscientment a una sala i molt menys a un bastiment com el temple, que hom sol relacionar més aviat amb el gòtic, considerat en general l'estil sagrat per excel·lència.